

PRITZ PÁL

## Pamlényi Ervin a szocialista nemzeteszmeért

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.1.7>

A sokak előtt ma már ismeretlen Pamlényi Ervin (1919–1984) a magyar történetírás egyik legnagyobb szerkesztő egyénisége, a *Századok* című folyóirat szerkesztési munkálatainak közel három évtizeden át tényleges<sup>1</sup> irányítója volt. Műveinek szerény száma és terjedelme félrevezető. 1956 után a történészszakma keményen dolgozó szürke eminenciása. Tevékenységének jelentős részét az említett szerkesztőségbe érkezett munkák megfelelő színvonalúra átdolgozása tette ki, továbbá energiáit rengeteg más sorozat és mű szerkesztése, valamint fiatal kollégái – köztük jelen sorok megidősödött szerzője – elméjének pallérozása emésztette fel. Aztán egyáltalán nem csupán nem jelentéktelen, hanem a lehetőségek határán belül előrevívó tudománypolitikai szerepét illetően gazdag publicisztikája is számba veendő. Ennek zöme, közel négyszáz cikk a – mostani kurzus által 2018-ban elorzott – *Magyar Nemzet* hasábjait gazdagította; immáron digitálisan is könnyen elérhető.<sup>2</sup> Jelen sorok szerzője életre szó-

<sup>1</sup> Lásd erre még a 7. jegyzetet.

<sup>2</sup> Lásd erre még szintén a 7. jegyzetet. – Fontos tudni, hogy *Pethő Tibor* lából 2018-tól rendelkezünk egy olyan értékes művel, amely a *Nemzet* nyolc évtizedes történetében hitelesen kalauzolja az olvasót. Bár a szerző dédunokája az alapító Pethő Sándornak, unokája a népfrontos lap főszerkesztőjének, ritka jó példával bizonyítja, hogy az efféle mutatvány sem lehetetlen. PETHŐ Tibor: *A Magyar Nemzet története, 1938–2018*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. – Pamlényi Ervin a könyvben két epizóddal bukkan fel. Az egyik azokat az okokat mondja el, amelyek miatt – bár 1962-ben páratlan módon külsősként lett a lap kulturális rovatának vezetője – mégsem lett egész állásos rovatvezető. A másik történet pedig arról szól, hogy bár azokban az időkben Pethő Sándornak még a nevé

ló hálája jegyében hozta tető alá az 1989-ben napvilágot látott *Pályák és irányok. Historiográfiai és művelődéstörténeti tanulmányok* című gyűjteményes kötetet. Jó ideje a *Történelem és publicisztika. Pamlényi Ervin* című, húsz évre tervezett kötetten dolgozik. Jelen szöveg a készülő mű egyik fejezete.

Az itt olvasható dolgozat csak azok számára lesz fogyasztható, akik – oly sokakkal, nemritkán nagynevű, kérész életükben nagy hatalmú, harsány tudatlanokkal ellentétben – tudják, hogy nincs örök nemzet. A nemzet nem csupán történeti, hanem egyben nem csekély mértékben elképzelt közösség. Azoknak írok, akik – ismét oly sokakkal ellentétben – nem kezdenek epét hányni a nacionalizmusra, mert tudják, hogy az messze nem azonos a sovinizmussal. Egyszerűen – minden tehertételével – a polgári nemzeteszmét jelenti idegen szóval. És ha ez így volt és van, beláthatatlan ideig még így marad, akkor azokban az évtizedekben, amikor nem csupán a hatalmi rendszer, hanem a társadalom jelentős része is szocializmust, ami számukra tömören szólva mindenekelőtt jobb társadalmat akart, akkor a nacionalizmus tagadása nagyon sok esetben egyáltalán nem volt azonos a nemzeti nihilizmussal. „Csupán” a polgári nemzeteszme meghaladásáról, a szocialista nemzet megteremtéséről volt szó. Ám olyan rendszer, amely idegen szuronyokon nyugodott – megszálló és megszállt lehetett bár eszmeileg rokon –, illetve amelyben az ország gazdasági teljesítménye egészében nem állta a fejlett tőkés világgal a versenyt, történelmi mértékben nem lehetett életképes. Ám amíg létezett, addig a szocialista nemzetet nem csupán elképzelni lehetett, hanem sok tekintetben a megvalósítására is lehetett törekedni. Természetesen csak bizonyos mértékig. Aztán a bukással mindez elenyészett. De arra a kérdésre, hogy tényleg írmagja sem maradt, vagy a mélyből egyszer majd mindebből valami ismét megelevenedik – nincs, nem lehet hiteles válasz.

---

sem volt megengedett kedvező színben emlegetni, a nyolcvanadik születésnap alkalmával Pamlényi nem csupán döntően igen elismerően írt az alapító főszerkesztőről, még egy írását is közölte a lap. Az eset pedig kiváltotta az illetékes pártszervek rosszsallását, mert Pamlényi – úgymond – „túlságosan szélesre tárta a kaput jobb felé”, amiben komoly veszedelmek rejtlettek. Bizony. – Lásd PAMLÉNYI Ervin: Pethó Sándor emléke. *Magyar Nemzet*, 1965. március 7.

Csak az bizonyos, hogy ennek a hatalmi-szellemi erőfeszítésnek Pamlényi Ervin is az egyik munkása volt. Az alábbiakban tehát Pamlényi Ervinnek a *Magyar Nemzet* hasábjain 1958 és 1960 között megjelent, a mai olvasó számára sem hasztalan tanulságokat rejtő, a (szocialista) nemzet kérdését taglaló publicisztikáját tekintjük át.

### Történelmünk kérdései – „népi” megvilágításban<sup>3</sup>

A Nagy Imre-per előkészületeivel párhuzamosan munkálatok kezdődtek a népi írókkal szembeni álláspont megfogalmazására.<sup>4</sup> Az MSZMP kulturális elméleti munkaközössége 1958 nyarán megjelent nevezetes állásfoglalásának<sup>5</sup> lényege: a népi írók alkossanak, munkájukhoz kedvező feltételeket teremtenek, ám – míg a Horthy Miklósról elnevezett korszakban szabadon szerveződhetnek – eszük ágába se jusson újjászervezni e mozgalmat. Súlytalan ellenben – önkritikusan vallom – az a korábbi szembeállításom, mely szerint, míg az előző rendszer a népi írók munkáit több ízben bírósági perekkel süjtötte, addig a szocialista ilyesmit nem tett, hiszen az egész könyvkiadás állami kézben volt.

A pluralizmus általános tilalmán belül a nemzeti kérdés terén annak ’56-ban megmutatkozott robbantó szerepe miatt nem lehetett pardon. Az összmagyarság dolgában pedig a rendszer és a népi írók felfogása között kimondottan szakadék tátongott. Miközben Kádár János és elvtársai – plebejus államnemzet felfogásuk jegyében – a trianoni ország népét a nemzetbe, a szocialistának tervezett nemzetbe igyekeztek beemelni, a határon túlra szakadt magyarságnak a rendszer szinte végig csak a mostohája

<sup>3</sup> PAMLÉNYI ERVIN: Történelmünk kérdései – „NÉPI” megvilágításban. *Magyar Nemzet*, 1958. szeptember 21.

<sup>4</sup> Lásd erről: STANDEISKY ÉVA: *Az írók és a hatalom, 1956–1963*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

<sup>5</sup> A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. *Társadalmi Szemle*, 1958/6. 38–69.

maradt.<sup>6</sup> Sokáig szemét sem csípte az internacionalizmus macclapó köntösébe burkolózó csehszlovák, román és jugoszláv, államnemzetet építő nacionalista, tehát a polgári nemzeteszmét (természetesen be nem vallottan) erősítő gyakorlat. Amely – legkevésbé délen, s legdurvábban keleten – az erőszakos asszimiláció kelléktárával sorvasztotta az ottani magyar kisebbséget. És ezzel természetesen az egész magyarságot sújtotta.

Nincs hiteles felelet arra, mit érzékelt mindebből 1958-ban, Nagy Imre és társai bizonyosan megrendítő kivégzése árnyékában Pamlényi Ervin. Ám tudta, nagyon tudta, hogy a munkaközösség dokumentumát népszerűsíteni kell.<sup>7</sup> Vajon hogyan

<sup>6</sup> Lásd FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

<sup>7</sup> A Történettudományi Intézetben rendezett vitára – „számos meghívott és a rokonintézmények képviselőinek jelenlétében” – 1958. szeptember 12-én került sor. És Pamlényi Ervin, aki akkor főállásban az Intézet dualizmus kori osztályának volt a vezetője a *Magyar Nemzet* olvasóit már szeptember 21-én, majd 23-án tájékoztatta. Annak idején a *Századok*at is kézi szedéssel nyomták, s az átfutási idő irgalmatlanul hosszú volt. Aztán az is tény, hogy az alaposan leterhelt szerkesztő – akit egyébként hivatalosan a szerkesztőbizottság titkárának titulálták, igaz, az elnök pedig Molnár Erik volt – is számos ízben „üszött” a határidőkkel. Messze nem lustaságból, hanem azért, mert a nemegyszer ugyancsak olvashatatlan stílusban beadott dolgozatokból ő formált „fogyasztható”, vagyis egyszerű ésszel is megérthető műveket. A csúszásokat enyhítendő nemritkán dupla számokat készített. Mint ez esetben is. Az 1958. évi 5–6. szám 1959 februárjában jelenhetett meg. (Köszönettel tartozom Eőry Áronnak, aki ezen időpontot valószínűsítő kutatást végzett.)

Nagyon kemény világ volt az, de akik kézben tartották a hatalmat, azok komolyan vették, hogy valóban egy jobb világot építenek. Mert annak okán tették őket felelős helyükre. Ebből következően a Hazafias Népfront manapság szintén leginkább leszóló aposztrofálása is némileg távol van a múlt valóságától. Úgy csendesesen megkérdelem: vajon melyik országos intézmény illetékesei akarnának közös könyvsorozatot a ma már teljesen marginális pozícióba került Magyar Történelmi Társulattal indítani? A Hazafias Népfront azt tette.

Pamlényi Ervin szellemi hagyatékát – idősebb leánya kérésére – magam rendeztem; sok könyvet és egyebet magamhoz vehettem. Tehát nálam van a *Századok* azon példánya is, ahol Ervinke (a családja nevezte így) ceruzával – erősen halványodva – bejelölte, hogy a szeptember 12-i felszólalásának mely részei kerültek be a *Magyar Nemzet*ben megjelent publicisztikájába. Eőry Áron helyesen vette észre az egyezéseket. Ám így, tehát kiegészítéssel teljes a világ. És mivel nemrégiben könyv jelent meg Hanák Péterről, (CSUNDERLIK Péter: *Egy különleges közép-európai történész – Hanák Péter pályaképe*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2023) – most e konkrétumot egyúttal a korrekció szükségére való tekintettel is újra hangsúlyozom: a vitában Molnár Erik után elsőként Pamlényi

tette meg? Úgy, hogy a nagy elvi állásfoglalás mögött lényegében csupán a népi tábor tán legnagyobbjának, Németh Lászlónak a nézeteit ismertette, azokat erős bírálatban részesítve. A felszínen hozsannázónak tűnő keretezés valójában visszafogott. Megkockáztatom, az említett nagy árnyék miatt lehetett így. „Az állásfoglalás először tárja fel *történetileg* a »népi« írók szerepét, nézeteik kialakulását s ezzel a módszerével – véleményünk szerint – nagy lépést tesz előre a dolgok helyes megítélése felé.”<sup>8</sup> Felé, felé, tehát a nagy lépés valójában nem megoldás, hanem csak „a dolgok helyes megítélése felé” vezető úton egy „nagy lépés”. Néhány sor után pedig a keret már ennyire sem elismerő. Az állásfoglalás, a „nagy lépés” miatt „nem tér ki, nem is térhet ki eléggé a »népi« írók egyes kérdésekkel, problémakörökkel kapcsolatos nézeteinek részletes analízisére, nem hatolhat eléggé mélyre egyes nézetek gyökereinek feltárásánál”.

A történész publicista ezért „megkísérli” az állásfoglalás kiegészítését a „népi” írók történelemfelfogása terén, ami – ismételjük – lényegében Németh László történelemszemléletére szorítkozik. Kimondva – majd azt második cikke végén megismételve –, hogy „persze” nem foglalkozik a jeles író történelemfelfogása „végső, filozófiai indítékaival”. Annyit azonban ott elárul, hogy „tanulságos lenne nyomon követni munkáiban *Spengler* hatását, *Dilthey* szellemtörténetének nyomait”.<sup>9</sup> A fő vonalban inkább Németh László történelemfelfogásának „a polgári történetfelfogás” más irányjaival való kapcsolatára összpontosít, meg akar mutatni „néhány olyan pontot, ahol a »népi« írók, elsősorban Németh László történelemszemlélete hatást gyakorolt a mi felfogásunkra is, ahol az ma is érezteti a hatását”. Írása végkicsengése is visszafogott: bár Németh László nézetei „történettudományunk területéről

---

Ervin kapott szót, őt Elekes Lajos, Mályusz Elemér, Andics Erzsébet követte, s utánuk beszélhetett az előbbieket aztán később alaposan leszóló, kicsúfoló Hanák Péter. Meglehetősen szokványosan járt el, hiszen a jótett legtöbbször valóban maga után vonja méltó büntetését. A világ már csak ilyen, ám nagyszerű lenne, ha legalább a történészek lennének képesek a múltrol másoknak hitelesen beszélni...

<sup>8</sup> PAMLÉNYI ERVIN: Történelmünk kérdései – „NÉPI” megvilágításban. I. m.

<sup>9</sup> Pamlényi Ervin hozzászólása. Történészvita a „népi” írókról. *Századok*, 1958/5–6. 738. – *kiemelés a szerzőtől.*

már jórészt kiszorultak”, ám „nem szorultak ki még az ilyen nézetek a közgondolkodásból”.<sup>10</sup> Rögvest tegyük hozzá: aligha volt szellemileg fárasztó munka eredménye Németh felfogásának a történettudomány területéről történt kiszorítása. Hiszen az ötvenes években ki kockáztatta volna állásával azonos egzisztenciáját Németh nézetei terjesztéséért? Annak rögzítése pedig, hogy az író és gondolkodó nézetei megmaradtak a közgondolkodásban, azt jelentette, hogy valójában nem történt semmi. Ám azon állítása, mely szerint ennek bizonyítéka „1956 októbere” lenne, az bizony egyszerűen bűnbakkreálás. E ponton szó sincs visszafogottságról. Megkockáztatjuk, ezt Molnár Erik hatására tette. A cikkben konkrétan is szerepelnek Molnár tárgyba vágó nézetei, akkori stúdiumainak eredményei, melyek korabeli írásaiban öltének testet. Bár a történész publicista nem ismerhette Németh László akkoron ismeretlen, csak századunk elején felbukkant írását az 1956-ban kirobbant elemi erejű népfelkelésről és szabadságharcról,<sup>11</sup> bizonyosan nem feledte a nagy író szocializmus melletti kiállását, az *Emelkedő nemzet* című publicisztikáját.<sup>12</sup> Az ellenben ezek szerint kevés lehetett Németh László erősen ható harmadikutas felfogásának elerőtlenítésére. Pamlényi közben bizonyosan tudta, hogy az elemi erejű népfelkelés és szabadságharc kirobbanását a Rákosi névvel fémjelzett sztálinista rendszer és a november 4-i szovjet agresszió okozta.

Németh László nézeteit, benne Erdély középpontba tett szerepét, annak romantikus túlráajzolását pontosan ismerteti, megalapozottan kritizálja. Ám amikor a Habsburg- és vele a harmincas évekbeli németellenes vonal kapcsán arra utal, hogy Németh hatását „sokszor csökkentette a hol nyíltan, hol a sorok közt lappangva kifejezésre jutó revíziós gondolat”,<sup>13</sup> akkor téved. Vele együtt pedig kimondatlanul is a Trianon súlyát messze lebecsülő hivatalos felfogást visszhangozza. Az is helyeselhető, ahogyan Németh László Szekfű Gyulával folytatott vitájában Némethnek a magyarság kelet-európaiságát, a szlávokkal és másokkal szem-

<sup>10</sup> Uo.

<sup>11</sup> NÉMETH László: *A magyar forradalomról*. Nap Kiadó, Budapest, 2011.

<sup>12</sup> NÉMETH László: *Emelkedő nemzet*. *Irodalmi Újság*, 1956. november 2. 1.

<sup>13</sup> PAMLÉNYI Ervin: *Történelmünk kérdései – „NÉPI” megvilágításban*. I. m.

beni „erkölcsi fölényünk”-ből szintén kibukkanó harmadikutaságát bírálja, annak megvalósíthatatlanságát húzza alá. *Szintén*, mondjuk, hiszen Németh László – ismételjük – egészében harmadikutas gondolkodó volt, aki sem a kapitalizmussal, sem a marxista szocializmussal nem békült meg. Más dolog, hogy magát a rendszert idővel, leginkább 1956 után, ha úgy tetszik, hatására, tudomásul vette. Az állásfoglalást megelőző esztendőben, tehát 1957-ben ugyan elfogadja a Kossuth-díjat, ám a díjjal járó jelentős pénzt nem csupán nem fordítja maga és családja boldogulására, hanem magát a díjat sem veszi át személyesen.

Három és fél évtizeddel a kapitalizmusra történt visszazökkenésünk optikájában fokozott rokonszenvet vált ki e sorok írójában Németh László hajdani szilárd és eltökélt antikapitalizmusa. Harmadikutas irrealizmusa ellenére is. Ezzel összefüggésben megfogalmazott kert-Magyarország iránti – Pamlényi Ervin találó fogalmazásában – „szinte mitikus értelmet” nyert vonzalma pedig újrafogalmaztatja a kérdést: vajon mi mindennek, mi minden szenvedésnek és szörnyűségnek kell még megtörténnie, amíg egyszer végre széles ívű, győzedelmeskedő társadalmi erő szerveződik azzal a céllal, hogy a kisemmizettek széles tömegei számára is emberibb társadalomba sikerüljön továbblépni? Bár nem nagy dolog kimondani, hogy a gondtalan jólétben élők élete sem nevezhető a szó nemes értelmében tartalmasnak. Tehát érdemesnek. Mennyi, de mennyi felesleges életet látunk magunk körül! Szóval sikerül-e valamikor, ha nem is az egész világnak, de legalább a szokásosan boldogabbnak mondott világban a minőségi váltás?

„A kert épp olyan nagy jelképe a mi századunknak, mint az előzőnek a gyár. A kertet kereste a múlt század kapitalizmusának az egész ellenzéke, az új európai irodalom java a kert irodalma, kertvárosokba szövik ma a városi ember és a kert erkölcséről álmodunk mindnyájan százféle álomban.”<sup>14</sup> Ha akkor – minden bizonnyal helyesen – a történész publicista ezen elvágódást „egy kispolgári, romantikus idill” felé történő keresgélésnek mondta,

<sup>14</sup> Uo. – Az eredeti forrása: NÉMETH László: *Életcél*. In: Uó: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989. 180.

akkor mit mondhat a mai töprenkedő? Pamlényi még a „magyarországi szocializmus”-ban, a „forradalmi munkásmozgalom fejlődésében” bízva, a város és a falu – „kapitalizmusban törvényt-szerű” – ellentétével érvelve vélte a kiutat megjelölni. A történetek után ebből semmibe sem kapaszkodhatunk, ám az ősi mondás igazságát mégsem veheti el tőlünk semmi. Vagyis azt, hogy a remény hal meg utoljára.

### Válasz egy fontos kérdésre<sup>15</sup>

Bocsássuk előre: a kérdés valóban fontos, ám a (korabeli hatalmi igényeknek természetesen messzemenően megfelelő) válasz ellenben szinte teljesen elhibázott volt. Az 1956. októberi elemi erejű (nép)felkelést és a november 4-i szovjet invázióval szembeni szabadságharcot a megsértett nemzeti érzület rugóztatta. E nemzeti érzületnek megvolt a maga mély etnikai, majd feudális, feudális (más fogalmazással: rendi) nacionalista gyökérzete, ám kelléktárát értelemszerűen döntően a polgári korszakban szárbá szökkent polgári nemzeteszmé, idegen szóval nacionalizmus adta. Az idegen szuronyok hegyén berendezkedő, Rákosi alatt a viszonylag széles bázisú szociáldemokráciát is maga alá gyűrő, az utód Kádár Jánosról szintén csak elnevezett, valójában a sztálinista hatalmi gépezetet megőrző, tehát importált rendszernek idővel megszületett, a növekvő jóléttel megvásárolt legitimitása is. Ahhoz szellemi táplálékra is nagy szüksége volt. Amelyet a párt agitpropozsai – viszonylag széles elitértelmiségi körből verbuvált tollforgatókra is támaszkodva – szolgáltattak.

1959-ben jelent meg az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának dokumentuma, amely *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról* címet kapta.<sup>16</sup> Valóban tézises

<sup>15</sup> PAMLÉNYI Ervin: Válasz egy fontos kérdésre. *Magyar Nemzet*, 1959. október 4.

<sup>16</sup> A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról. In: VASS Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1979. 411–438. Először a *Társadalmi Szemle* közölte, az 1959. augusztus–szeptemberi dupla számában.



tömörséggel beszélt a témáról, bár csak a cím után vetve, zárójelben szerepelt a tézis szó. Agymosás volt a javából, amelynek mind a múlt, mind a jelen valóságához csak mérsékelten volt köze. Az agymosás széles kelléktárának egyik eszközéül a Hazafias Népfront kínálkozott, amelynek természetesen volt Országos Tanácsa, s ahhoz magától értetődően elnökség is dukált. Az vitatta meg október elején a fontos irományt. (Minden idegszálunkkal törekszünk a tárgyilagosságra, de a dokumentum oly mértékben erőszakolta meg a múltat és a jelent, hogy – fájdalom – ez a pejoráló kifejezés illik rá.) Következőleg lehetetlenség lett volna róla szakszerűen a publikálás esélyével szólni. Pamlényi Ervin pedig publikálni akart. Következőleg kizárólag propagandistaként írhatott. Formailag persze nagyon is történelemszerűen, hiszen éppen történész mivolta miatt volt reá a hatalomnak falat kenyérként szüksége. Egy darabig – ismételjük – az MTA Történettudományi Osztálya dualizmus kori osztályát vezette, kezében volt a Magyar Történelmi Társulat patinás folyóirata, az 1867-ben alapított *Századok*, a külföld felé a szakma arcát jelentő *Acta Historica*t is ő gondozta. Böven termő alkalmi tisztségeiről-feladatairól már ne is beszéljünk, jó tollú publicistaként pedig a HNF napilapjának, a *Magyar Nemzet*nek vezette a kulturális rovatát, s később is bő másfél évtizeden át állandó, majd ritkán megszólaló cikkírója volt.

Egyetemistaként Szekfű Gyulánál tanult, majd nála is doktorált. Így böven származott tőle is erős inspiráció a magyar nacionalizmus elleni lankadatlan küzdelmére. Az ugrópontot itt az adta, hogy történetírásunk ezen egyik legnagyobb, ha nem maga a legnagyobb személyisége korai harmincesztendősi korától hordozta magában a nemesi nacionalizmustól elszenvedett, igazából soha ki nem hevert sebét. Az 1913-ban megjelent, botrányba fullasztott *A száműzött Rákóczi* című munkájáról beszélünk, amely ellen a Függetlenségi Párt egyes korifeusai rágalomáriát vezényeltek, bezűzésát követelték, volt, ahol elégették, volt, aki kutyáját innentől a historikus nevén szólongatta. Magának az MTA-nak is azért lett megkésve a levelező, majd a szokásosnál szintén jóval később a rendes tagja, mert a szavazati joggal rendelkező derék kunktátorok – joggal – kockázati felárat láttak-e

Rákóczival szemben valóban nem mindig méltányos, egészében azonban mégis a romantikus nemesi nacionalista világlátást kemény megalapozottsággal bíráló, ráadásul stilisztikai bravúrokkal megírt könyvében. Ha azt mondjuk, hogy az erdélyi származású, a szocialista évtizedekben magas tudomány- és kultúrpolitikai posztokra emelkedett Köpeczi Béla egész életében arra fente a fogát, hogy majd ő fogja a Szekfű megrajzolta Rákóczi-képre a tudományosan elvitathatatlanul megsemmisítő csapást mérni, akkor az vélhetőleg ugyancsak súlyos állítás. Ám minő fájdalom, már a címével is – *A bujdosó fejedelem* – vele perlekedő hatyűdala bizony kissé fogatlanra sikeredett. Mert bár Szekfűnél messze nagyobb forrásanyagot görget, műve imponálóan tekintélyes terjedelmű, mégis – elszállt az igazán alkotó idő – kissé szétesett elme alkotása.<sup>17</sup>

Szóval hangozzék bár bizarr módon, mégis Pamlényi Ervin az antinacionalista szárnyalásához bizony a *Három nemzedék* című elképesztően nagy hatású, az ellenforradalmi rendszer egyik szellemi alapkövének bizonyult mű alkotójától is erőt meríthetett. Szükség is volt erre, mert a pártdokumentumhoz hűségesen igazodó írásában olyan kevés volt a kétségbevonhatatlan történeti anyag, mint – ezer bocsánat a profán hasonlatért – a közétkeztetés tálalta, vastagon behabart főzelékben a zöldborsó. Már a felütés is fülsértő: a tézisek „mélyen szántó elemzéssel tárják fel a revizionizmus<sup>18</sup> mai legfőbb megjelenési formájának, a burzsoá nacionalizmusnak történeti fejlődését, nemzetrontó, népellenes szerepét. Bemutatják mai funkciójában ezt a burzsoá nacionalizmust mint a szocializmus építésének akadályozóját, a népek közti barátság megrontóját, mint a munkáshatalom aláásására irányuló törekvést”.<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Lásd erre részletesebben a Köpeczi Béláról rajzolt portrémát. In: PRITZ Pál: *Történelem és nemzet*. BTK Történettudományi Intézete, a Magyar Történelmi Társulat és a Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság közös kiadása, Budapest, 2023. 234–239. Valamint <https://mek.oszk.hu/26600/26686> (Letöltve: 2025. 03. 14.)

<sup>18</sup> A pluralizmust tüzzel-vassal irtó rendszerben veszedelmesen hangzott a vád, ha valakit, valamit e szóval bélyegeztek meg.

<sup>19</sup> PAMLÉNYI ERVIN: Válasz egy fontos kérdésre. I. m.

Mindezzel a csúfsággal szemben a pártdokumentum maga a csoda. Mert „tulajdonképpen számunkra is csak az 1953 utáni években, s leginkább talán 1956 októberének végzetes napjaiban vált világossá, hogy sokak tudata, az alapvető társadalmi átalakulás ellenére sem tisztult meg teljesen ennek a nacionalizmusnak kártékony kórokozótól, még mindig hat a méreg, mellyel a magyar uralkodó osztályok csaknem száz éven át itatták népünket”.<sup>20</sup>

Az olvasó ekkor már alig kapott levegőt, de az orátor – itt is igazodva a pártdokumentumhoz – tömören a segítségére sietett. Megvallja, hogy bizony ez a burzsoá csúfság, tehát a nacionalizmus „egykor még haladó elemeket is” tartalmazott. De bizony elfajult. „Agresszív és népelnyomó jellege kibontakozásának ideje kétségtelenül az az ötven esztendő volt, melyet történetírásunk és publicisztikánk a »békés, ferencjózsefi kor« néven szokott régebben elkönyvelni.”<sup>21</sup> Arról az ötven esztendőről van szó, amelyet az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés tett lehetővé. Amely politikai cselekedet minden bizonnyal a magyar politikai elit máig utolsó pozitív, mert komoly gazdasági és társadalmi felzárkózáshoz vezető történelmi alkotása volt. Nemhogy agresszív nem volt, hanem kimondottan védekezett nemzetiségei izmosodó, a magyart támadó, anyanemzetük hizlalta nacionalizmusával szemben. Ha támadott a magyar – valóban időnként és helyenként megtette –, azt taktikai jelleggel, a jobb védekező pozíciók kialakítása végett tette meg. Népelnyomó jellege valóban vitathatatlan, mint ahogy minden osztály, tehát, mondjuk, kapitalista társadalom, ha igen széles skálán mozogva is, de ilyen. A történészi munka ott veszi kezdetét, amikor kellő nemzetközi és időbeni összehasonlításban megállapítatik annak mértéke. Természetesen egybevetve a népet másfelől mégis felemelő – gazdasági, oktatási, egészségügyi stb. – intézkedésekkel.

Ízelítőnek mindez bőven elegendő, ne haladjunk tovább e szellemi sivatagban. Inkább – mielőtt még Pamlényi Ervin írásához három vonatkozásban visszahajolunk – vegyük szemügyre a

<sup>20</sup> Uo.

<sup>21</sup> Uo.

pártdokumentum szerkezetét, lényegi vonásait. Természetesen attól sem leszünk boldogak. Sőt. Már az első mondata – „A nacionalizmus a burzsoázia ideológiája, a burzsoázia érdekeit fejezi ki” – is több vonatkozásban lényegi pontosításra szorul. Először is a polgárságot nem helyes csak a burzsoáziára, vagyis a kizsákmányoló polgárságra leszűkíteni. Azután a nacionalizmus ugyan természetesen ideológia, de elsősorban a polgári nemzeteszmét jelenti, másként fogalmazva a nemzetinek a polgári korszakát jelöli. Következően a nacionalizmus nemhogy több a burzsoázia ideológiájánál, hanem az egész nemzeti populáció eszméje. Tehát a népé is. Annak okán döntően, hogy a nemzeti soha nem teljes mértékben objektiváció, hanem a képzelet műve. Vagyis elképzelt közösség. Innen adódóan természetesen egy olyan hatalom, amely a kapitalizmus meghaladását hirdette és jelentős mértékben azt meg is valósította, az elemi módon ellensége kellett hogy legyen a nacionalizmusnak. Mert sikerét veszélyeztette, mert akadályozta nagy célját, a szocialista nemzet megteremtését, a társadalom mennél szélesebb köreinek szocialista hazafisággal való átítatását.

Ennek a programnak azonban rengeteg dolog, s azon belül főként két vaskos tény képezte az akadályát. Az egyik az, hogy a nemzeti sui generis nem lehet csorba a függetlenség vonatkozásában. Márpedig a politikai értelemben vett Kelet-Európában – hiszen földrajzi értelemben Közép-, Észak-Közép-, Dél-Közép-Európáról van szó – berendezett szocialista országok mindegyike a Szovjetunió erejéből jött létre. Korlátozott értelemben ez még Jugoszláviára is érvényes volt, amit annak mítoszával takartak el, hogy önerőből szabadultak volna meg a hitleri Németország uralmától. Holott az csak részben volt igaz.

A másik nagy akadályt az jelentette, hogy a munkásosztály soha és sehol nem vált a feudális rendiséghez, a későbbi polgársághoz hasonló módon társadalmat szervező erővé. A munkásosztálynak természetesen volt, s még talán ma is van történelmet befolyásoló szerepe, ám a hatalmat minden esetben egy tőle elidegenedett, érdekeire ugyan a lehetőség szerint ügyelő, de mégiscsak tőle elidegenedett kisebbség – természetesen a kommunista pártokról beszélünk – gyakorolta. Az 1848-ban közzétett

Kommunista Kiáltvány ugyan bölcsen kimondja, hogy a hatalom birtokában a munkásosztálynak magát nemzetté kell szerveznie, ám ez a szerveződés már csak azért sem következett be, mert magát soha nem tudta – ismételjük – olyan társadalomszervező erővé alakítani, mint amilyenné a feudalizmusban a rendek, a kapitalizmus világában a polgárság vált. Azon teljesen profán okból következően, hogy irdatlan nagy különbség van a tőke birtoklása és annak kiszolgáltatottsága között.

Mindez áttételesen megjelenik magának a pártdokumentumnak a szerkezetében is. Az bizony úgy tagolódik négy nagy fejezetre, hogy abból csupán egyetlen, s az is a legrövidebb, a III. foglal kozik a szocialista hazafisággal. Már a címe is mindent elárul. Természetesen csak annak, akinek van szeme. Kevesen voltak, vannak és lesznek. Tehát nem magát a szocialista hazafiságot taglalja – hogyan is tehet te volna, amikor nagyon kevésé volt objektiváció, sokkal inkább a képzelgéseket jelentette –, hanem helyette csupán *arról* beszél. És annak hogyanja is sírni valóan szegényes. Mert a szerzők összesen csupán három gyatra alfejezetet tudtak összeizzadni. Az első a teóriák világában még csak elment volna – *szocialista hazafiság – proletár nemzetköziség*, ám a valóság vizsgáján csúful alul maradt. Hiszen a Szovjetunió hatalma a proletár nemzetköziséget a maga imperializmusa malaclopó köntösévé silányította, a másik nagy problémát pedig szövetségi rendszerének a száncmassága adta. Annak ugyanis bizánci értelemszerűséggel az egyes tagállamok közötti ellentétek kiaknázása adta a velejét. Holott egy hatékony szövetségi rendszerben az egyes tagállamok válllvetve küzdenek a nemes közös célokért. Ha csupán azt az egy elemet ragadjuk ki, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia nagyon bölcsen a második világháborút olyan békével akarta lezárni, amely a Duna-medencei országok határait a lehető legjobban a nemzetiségi elv tiszteletben tartásával húzta volna meg, addig a Szovjetunió – azt a történelmi szokatlanságot tudva és mérlegelve, hogy társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan maga volt a legfejletlenebb – a szövetségei közötti ellentétek szerkezeti szítását volt kénytelen alkalmazni.

A második alfejezet – *népi-nemzeti egység a proletárdiktatúrában* – is hadilábon állt a valósággal, hiszen proletárdiktatúrák, a fentebb elmondottakból következően, sehol sem léteztek. A harmadik alfejezet – *a nemzeti hagyományok és a társadalom szocialista átalakítása* – szintén szembe ment a valósággal. Szocializmust szavakban ugyan különféleképpen lehetett kreálni (szavakban mindent meg lehet tenni), ám megvalósítani sehol nem sikerült. Hiszen az a klasszikusok megfogalmazása szerint olyan társadalom lett volna, ahol mindenki a képessége szerint dolgozva részesül a társadalmi javakból. Ezzel szemben egyrészt ezeknek a rendszereknek a gazdasága – a legtapintatosabban fogalmazva is – nem volt képes a kapitalizmussal való versenyben fölényre jutni, másrészt pedig, s nem csekély mértékben az előbbiből következően, messze nem sikerült a kizsákmányolás tényét kiküszöbölni.

\*

Mocsáry Lajosról, a Függetlenségi Párt hajdani vezetőjéről és a deáki kiegészítés kritikusról – Pamlényi Ervin írására visszatérve – más vonatkozásban a tervezett kötetben magunk is elismerően írunk. Itt is elmondhatjuk, hogy tiszta lélek volt, s a korabeli magyar nemzetiségi politika bírálatában helyesen tett szavá számos dolgot. Ám a kérdés fonákjára, tudniillik hogy a nemzetiségek anyanemzetükhöz kötődéséből, ha úgy tetszik a nacionalizmusok közötti kibékíthetetlen ellentmondásról idealista lelke már nem akart tudni. Márpedig a történelemnek a történelem kegyetlen természetéről s annak következményeiről nem szabad (pontosabban szólva nem szabadna) megfeleledkeznie. A történelmi Magyarország nem csupán azért szállt sírba, mert a nagy háború elvesztése eltéphetetlenül összefonódott a győztes hatalmak azon érdekével, hogy a legyőzött Németország potenciálisan megmaradt nagyhatalmi ereje miatt döntöttek így, hanem ott volt a másik tényező is, hogy nemzetiségeink már nem akartak abban a birodalomban élni, amely a feudalizmus évszázadaiban nekik is a hazájuk, sokszor kimondottan jó hazájuk volt. Mindebből következően pedig 1918 után olyan világ lett itt,

ahol a nemzetiségi politikák elnyomó éle bizony már – az addiginál is keményebben, igazságtalanabban – a magyar ajkúakat sújtotta. Nagyon szépen hangzik Ady Endre mondása Dunának és az Oltnak azonos hangjáról, ám a lenn lévők később nemhogy tettek volna legalább valamit a magyar ajkúakat sújtó intézkedések ellen, azoknak sokkal inkább a haszonélvezői lettek.

Aztán korrigálóan kell szólnunk Pamlényi Ervin azon sorairól is, amelyek szerint az ellenforradalmi korszakban eltakarták volna a dualista időszak negatív vonásait. Mert az antikorszakos gondolkodás – előnytelenekre festeni az előző világot, hogy annak fényében a létező valóság hazug módon szebben fessen – egyáltalán nem 1945 után vette kezdetét. A dualizmusról bőven terjesztettek már 1920 után is valótlanosságokat, s a kórusban olyan, egyébként kiváló elmék írásait is megtaláljuk, mint – mondjuk – Bibó István, Németh László vagy Szabó Dezső elbeszéléseit.

Végül felvetjük: vajon az a Pamlényi Ervin, aki már 1938-ban országos középiskolai tanulmányi verseny nyerteseként tizennyolc évesen olyan érett módon tudott a história dolgairól szólni, vajon nem jobbitó szándékú számításból írta-e le – mondjuk – azokat a vad valótlanosságokat, amelyeket a jelen fejezetben taglaltunk? Mert joggal kérdezhetjük: vajon nem azért jutott-e be a történész publicista abba az ugyancsak válogatott, az angliai valóságot tanulmányozó, 1962. évi hivatalos küldöttségbe, mert az efféle korábbi írásaival kiérdemelte a döntési helyzetben lévők bizalmát? Ő pedig „angliai jegyzeteiben”<sup>22</sup> – írjuk a tervezett kötetben – olyan mondatokat vetett papírra az akkori angol kapitalizmusról, amelyek homlokegyenest cáfolták a rothadó kapitalizmus majd egy egész ország szajkózta csacskaságait?

Már a latinok és mondták és cselekedték: do ut des.

<sup>22</sup> PAMLÉNYI Ervin: Megállás nélkül... *Magyar Nemzet*, 1962. november 11.; PAMLÉNYI Ervin: A hidon. *Magyar Nemzet*, 1962. november 18.; PAMLÉNYI Ervin: Két nagy siker – némi tanulsággal. *Magyar Nemzet*, 1962. december 2.

## A polgáritól a szocialista nemzeteszméig.

### Cikksorozat 1960 derekán a hagyományaink helyes értelmezésétől a szocialista jelenig

Ha már az objektív valóságban súlyos akadályok nehezítették a szocialista nemzettudat megteremtését – csorba volt a nemzeti függetlenség, a munkásosztálynak semmifajta vezető szerepe nem létezett –, akkor legalább a képzelet mezején lehetett mennél többet megtenni. Paradox módon a romantikus nemesi nemzettudat egyébként teljesen indokolt bírálata adott lökést ahhoz, hogy a múlt délibábos tengerén csónakázva lehessen a szocialista nemzettudatot, a szocialista hazafiságot „történetileg” „megalapozni”. Pamlényi Ervin pedig 1960 derekán nem habozott ehhez olyan politikai nagyságok beszédeinek vonatkozó passzusait mantrázni, mint Kádár János és Kállai Gyula. 1945-ig a volt uralkodó osztályok és tollforgató familiárisaik társadalmunk szervilis vonásainak csontosításában derekas munkát végeztek. Ezen a talajon gördült tovább az agymosás a szocializmus évtizedeiben is. A szerény eredmény már az 1989/1990. évi rendszerváltás bekövetkezése előtt elillant, ám a mentalitás kivájta meder nagy segítséget nyújtott ahhoz, hogy az elmúlt három és fél évtizedben elhangzott, gyakran szellemi tatárjárással felérő politikusi beszédek a társadalom széles köreiben termékeny talajra hulljanak.

A történész publicistának teljesen igaza volt, amikor bírálta azokat a képzelgéseket, amelyek azt célozták, hogy „a mai népfrentpolitika, a mai Hazafias Népfrent történelmi előzményeit minél távolabbra” vigyék vissza, minél szélesebben értelmezzék. Ám talán nem kellett volna a másik végletbe lendülve arról értekeznie, hogy e téves nézetekkel szemben „éppen a közelmúltban” az említett két politikus Népfrentban tett felszólalásával „igen értékes segítséget nyertünk”. Azt meg kíváltképpen nem kellett volna megígérni, hogy „későbbi fejtegetéseink során az ő megalapításaikra még sokszor vissza kell majd térnünk”.<sup>23</sup> Az MSZMP

<sup>23</sup> PAMLÉNYI ERVIN: Hagyományaink helyes értelmezése. *Magyar Nemzet*, 1960. június 5.



első titkára (1985-től főtítkárnak nevezeteti magát) természetesen helyesen utasította el „azt a történelemszemléletet, amely az egykori uralkodó osztályok köré fonja a dicsőség sugarait, de hallgat politikájuk árnyoldalairól és hallgat a *népről*”.<sup>24</sup> Ám amit helyette ajánlott, arról a történész publicistánál jóval kevésbé képzett elmék is tudhatták, hogy az a másik végletbe lendülés lankasztó esete. Mert szavai szerint „a haladó hagyományok fő vonala [...] a dolgozó osztályok történetén át vezet, »akik munkájukkal mindenkor előteremtették a kenyeret«: Dózsa György, Esze Tamás, Táncsics, a munkásosztály nagy fiai jelzik ennek a hagyománynak a vonalát, »az ő hazafiságuk tiszta hazafiság. Igazi hazafiság, és mi ennek a folytatását akarjuk.» Aztán még ennek a generált áradásnak a bővületében maga a történész publicista is megfedekezik az általa imént idézett igazságáról, hogy a nemzet modern kategória, s – kapaszkodjunk meg – „a történelmi igazság” követelménye jegyében Kádár Jánost idézi, aki a „nemzetfenntartó erő” dolgában egy mozdulattal elveszi a „babért és a hála koszorúját [...] a nemességtől és a polgárságtól, és a dolgozó osztályoknak» adja.

Szóval, mondjuk szárazon, ezen áradás generálását jobb lett volna Vörösmarty Mihály ugyancsak ismert költeménye mély-séges keserűségébe fullasztani. „Neve: szolgálj és ne láss bért. / Neve: adj pénzt és ne tudd miért / Neve: halj meg más javáért. / Neve szegyen, neve átok: / Ezzé lett magyar hazátok.”<sup>25</sup> Lássuk meg: mind az idézett politikusok, mind az őket idéző publicista valójában megcsúfolja a marxizmust. Hiszen az efféle tirádákkal szemben az éppen a valóság könyörtelen megvallása. Az osztálytársadalmakra épülő hazát leginkább természetesen azok szerették és szeretik, akiknek az a kizsákmányoltak jóvoltából jutott terüly, terüly asztalka.

Pamlényi Ervin nagyon jól tudta, hogy a Hazafias Népfrent nem volt más, mint – legyünk stílszerűek – Patyomkin-fal a Szovjetuniótól függő, igaz, az idővel államférfiúvá lett Kádár János jóvoltából mind élhetőbbé váló, de azért nem kevesek ál-

<sup>24</sup> Uo. – Kiemelés az eredetiben.

<sup>25</sup> Vörösmarty Mihály: *Országháza*.

tal morogva viselt sztálinista rendszer timpanonján. Ahol ilyen, természetesen dörgő tapssal honorált beszédekkel lehetett elérni azt, hogy a romantikus nemesi nacionalizmus valótlanságait lecserélve más tartalmú valótlanságokkal mossák az agyukat. Hiszen az egymástól ugyancsak különböző Dózsa György, Esze Tamás, Táncsics – különben valóban nagyszerű férfiak – hogyan is lehettek volna egy nem létező munkásosztály nagyfiai? (A takácsságot kitanult, 1799-ben született Táncsicsnak a munkássághoz igen, de az 1867 után is csak születőfélben lévő munkásosztályhoz csupán eszmei kapcsolódása lehetett.) Ha a polgári fejlődésünk olyan volt, amilyen, akkor a későn formálódó munkásosztály is távol esett a megrajzolttól. A nem túl sikeres Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után elhúzódó harcokban kifermálódott ellenforradalmi rendszer is tett egy s mást azért, hogy az 1945 után berendezkedő új Magyarország könnyű prédája legyen a moszkvai akaratnak.

Mivel abból a tényből, hogy a németek és szövetségeseik kiverése a társadalom csupán kisebb részének hozott igazi felszabadulást, ami történt, az sok szempontból valójában megszállás volt a javából – még a *megszabadulás* kifejezést sem volt szabad használni, a társadalmat feszítő ellentétek is tabusítva voltak, ezért az abba beletörődő publicista unalmasan mantrázta a hivatalos közhelyet: „a mai Hazafias Népfrent a munkásosztály, a dolgozó parasztság, az értelmiség és a dolgozó kispolgárság szövetsége, összefogása a munkásosztály vezetésével a szocializmus építésének meggyorsításáért, a béke megvédéséért.”<sup>26</sup>

Egy héttel később „sietve” megnyugtatja az aggodalmaskodókat: „a Hazafias Népfrent történelmi előzményei és múltunk haladó hagyományai nem ugyanazon dolgok, ha bizonyos pontokon találkoznak is.” „Különösen világosan kell ezt látnunk 17–18. század eleji, Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkkal kapcsolatban, amelyeket sokan szeretnek mint a »nemzeti összefogás« régebbi példáit, a mai Hazafias Népfrenttal kapcsolatba hozni.” A történész publicista ma is helytálló módon hangsúlyoz-

<sup>26</sup> PAMLÉNYI ERVIN: A Hazafias Népfrent történelmi előzményei. *Magyar Nemzet*, 1960. június 12.

za, hogy „az átmenetileg összefogó osztályok céljai, érdekei sem voltak azonosak e harcok során”, „a »magyar nemzet« nem a mai nemzetet jelentette, hanem csupán az uralkodó osztály, a nemesség összességét”. Bocskai, Bethlen, Rákóczi „igazi nagysága” pedig – formulázza történetileg csupán részben helyesen, mert abba rögvest ideológiai élt is kever – társaiknál „messzebbre láttak, szélesebb perspektívában gondolkodtak és cselekedtek, mint a nemesség többi tagjai”. Később a történetit kimondottan elnyomja az ideológiai él, amikor „e felkeléseknek – a mai népfronthoz kapcsolható – egyértelműen haladó mozzanatait” fejtegeti.<sup>27</sup> Az ideológiai-politikai elvárásának messze nem csupán külsődleges megfelelés, hanem belső azonosulás tragikomikus következménye, hogy míg fő törekvése – ismételjük – azon képzelgések bírálata, amelyek „a mai népfrontpolitika, a mai Hazafias Népfront történelmi előzményeit minél távolabbra” viszik vissza, azt minél szélesebben értelmezik, addig maga sem riad vissza attól, hogy a korabeli népfrontpolitikának történelmi gyökérzetet fessen. Miközben az – mondjuk most más szavakkal – gyökértelen ideológiai kreáció volt. Azzal a céllal, hogy eltakarja a magyar–szovjet viszony aránytalanságának számos súlyos következményét, belpolitikai síkon pedig a rendszer Moszkvától való függését.

Abban megint igaza van, hogy a régebbi történetírás „kuruc” és „labanc” iránya évtizedeken át meddő módon vitázott e felkelések jellegéről, ám indoklása ismét a történetit az ideológiai szempont alá rendeli. Hiszen aligha kétséges, hogy a dolgok logikájából nem következhetett más, mint az, hogy a nemzetit – természetesen osztályszempontjaira ugyancsak ügyelve – a nemesség képviselje. A marxista történettudománynak elméletileg természetesen megvan az esélye az egymással számos esetben és vonatkozásban ugyancsak ütköző nemzeti történetírások feletti, vagyis valóban egyetemes nézőpont érvényesítésére, ám annak a *korabeli* marxizmusnak vérbő ideológiai-politikai funkciója volt, amely az egyetemeset vértelenné tette.

<sup>27</sup> PAMLÉNYI Ervin: A nemzeti összefogás múltjából. *Magyar Nemzet*, 1960. június 19.

Két héttel később az ismert sztálini definíciót elismételve, de a generalisszimusz nevét homályban hagyva – Nyikita Szergejevics Hruscsov csupán négy esztendeje teregette ki elkövetett bűneit – igyekszik olvasóit a nemzeti kérdés útvesztőitől megóvni. Vagyis: a nyelv közössége, a terület közössége, a gazdasági élet közössége és a nemzeti kultúra sajátosságaiban megnyilvánuló lelki alkat közössége szabja meg a nemzetet. Mivel a nemzetdefiníciók mindegyike – ha ugyancsak eltérő mértékben, de – tökéletlen, közöttük a *korrigált* sztálini meghatározás ma is a legjobban használhatók közé tartozik. Tehát hozzá kell vennünk Benedict Andersonnak (1936–2015) a nemzet jelentős mértékben elképzelt közösség voltára vonatkozó felismerését,<sup>28</sup> nem szabad figyelmen kívül hagynunk az állam és a kultúrnemzet közötti osztóvonalat, és a lelki alkat ugyancsak korlátos közösségével ennek megfelelően kell bánnunk.

Pamlényi Ervin természetesen joggal tartja útvesztőnek a nemzeti és a faji összekeverését, indokoltan veti el a nemzetinek az állammal történő azonosítását, nemkülönben árnyaltan utal arra, hogy a közös lelki alkattal operálók sokszor így mossák el a nemzetben belüli ellentéteket. Példaként a szellemtörténész Joó Tibort – jóhiszeműségét is aláhúzva – említi, hogy annál keményebben rontson a páneurópai mozgalom korabeli apostolaira. Teljesen érthetően, hiszen mögöttük a sárkányfogvetemény Amerikai Egyesült Államok és a „világkormány”-elképzelések húzódtak meg. Mivel 2024-ben is itt ólálkodnak a „világkormányt” az emberiségre tukmálni akarók, ezért csak megemlegetjük kalapunkat e derekas jövőbe látás előtt. Tényleg.

A cikkfolyam következő darabja két hét múlva a nyelv és a nemzet kapcsolatáról szól. Joggal. Mert ha valaki meggyőződhető a nemzet történeti voltáról, akkor a nyelvtörténet előtérbe állítása lehet az igazán perdöntő bizonyíték. Megdönthetetlen igazság, hogy

„még a 18. század közepén is rendkívül vegyes, tarka Magyarországi nyelvi képe. A feudális főnemesség latinul, németül, később, a század második felében, franciául beszél és olvas, a köz-

<sup>28</sup> Lásd: Benedict ANDERSON: *Elképzelt közösségek: gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

igazgatás, a törvénykezés nyelve a latin, a katolikus iskolákban latin a tanítás nyelve, az országos és megyei közéletben a politizáló köznemesség szintén ugyanezt a nyelvet használja. A lassan fejlődő városi polgárság általában németül beszél, a soknemzetiségű Magyarország nem magyar nyelvű népei természetesen saját anyanyelvüket használják: a magyar nyelv általános használata lényegében véve a *parasztságra* korlátozódik. [...] a magyar nyelv kifejlesztésének a gondolata az 1790-es években vesz csak nagyobb lendületet, nem utolsósorban II. József németesítő nyelvrendeletének ellenhatásaképpen”.<sup>29</sup>

Mivel az elmúlt bő hat évtizedben nyelv és nemzet kapcsolata dolgában bizonyosan semmit sem haladtunk előre, ezért az 1960-ban leírtak helyességének tényét boldogan húzhatjuk alá, ám korrekció itt sem mellőzhető. Mert ha a szöveget alaposabban megnézzük, akkor kiviláglik, még a történész publicista érvelésében is meghúzódik a kalapos király nyelvrendeletének az elítélése. Holott neki természetesen a francia példa követésének a kivédése, s birodalma modernizálása volt az alapcélja. Miért lett volna magyarellenes törekvés, hogy a középkori latin helyett a nemesség a modern német nyelvet használja? A nyelvrendelet lett volna valóban az egyébként is németül beszélő városi polgárságunk asszimilálódásának fő akadályja? Nem az ország társadalmi-gazdasági elmaradottsága volt a fő gond, az, hogy nemességünknek nem nagyon fűlött a foga a polgárosodáshoz?

A magyar nemzetté válást természetesen a bécsi akarat is erősen akadályozta, Kazinczyt a polgárosodáshoz elengedhetetlen nyelvújítás megindításában alaposan visszavetette a „kalitkában” eltöltött 2387 napja, éjszakája, ám az egytényezős magyarázat bizonyosan félrevezető. Szembe kell néznünk Széchenyi István magyar parlag elleni harcával, és abba is bele kell gondolnunk, hogy az ugyancsak „mélymagyar” Németh László bő száz esztendővel későbbi, a nyelvújítás magyar értékeket „rontó” hatása miatti háborgásának mély, szerteágazó gyökérzetének kell lennie.

A sorozatban újabb hét múlva természetesen joggal kapott helyet az egységes nemzet és az egységes piac kapcsolatát feszegető

<sup>29</sup> PAMLÉNYI ERVIN: Nyelv és nemzet. *Magyar Nemzet*, 1960. július 17.

eszmefuttatás is. Igen találóan azt a történész publicista a „rég-  
gebbi történetírásunk”-kal való szembesítéssel kezdte. Az ugyan-  
is „népünk múltját úgy ábrázolta, mint a magyar lélek fejlődését,  
és ennek eredményeképpen történelmi közgondolkodásunk is  
idegenkedett attól, hogy nemzetet, hazát és más efféle »lelki« dol-  
gotok kapcsolatba hozzon a gazdasági fejlődés szürke tényeivel”.  
Közvetlenül utána ellenben mondanivalóját már a propaganda  
korabeli szólamain folytatja. Megtudjuk, hogy „a felszabadulás  
óta eltelt évek során, a marxista történetírás munkájának ha-  
tására” „ez a felfogás is megváltozott”. Pontosan másfél évtized  
telt el akkor csupán, ám ezen üdvtörténet csodás világában „ma  
már mindennapos, hogy látszatra távol eső területeket is ösz-  
szefüggésbe hozunk a társadalmi-gazdasági fejlődés fő vonala-  
ival”.<sup>30</sup> Közben az igazság az, hogy még ma, 2024-ben is távol  
vagyunk az akkor leírtaktól. Pamlényi Ervin azon összegzése,  
mely szerint „bizonyára keveseknél okoz már zavart, ha most a  
nemzet kialakulásánál is az *egyik* fontos tényezőre, a gazdasági  
kérdésre fordítjuk figyelmünket”, valójában nem más, mint az  
akkori hatalom igényeihez történt igazodás. Itt is megengedjük,  
hogy jelentős mértékben nem szervilizmusból, hanem a rend-  
szerrel való belső azonosulása okán tette ezt. Ám a valósággal  
való szembefeszülése tényén ez mit sem változtatott.

A következő bekezdés ismét a tudomány hangja: polgári nem-  
zet nem jöhet létre egységes piac kialakulás nélkül. Majd azt  
is megtudjuk, hogy az „eredeti tőkefelhalmozás” rossz magyar  
kifejezés, arról a folyamatról van szó, amely során a piacon meg-  
jelenik „a termelőeszközeitől megfosztott munkás munkaereje  
árúként, míg a másik oldalon megjelenik a felhalmozott tőke”.  
Nálunk ez a folyamat igen elkésetten játszódott le. A viszonyok a  
18. század első felében is vigasztalanok; a rossz szállítási adottsá-  
gok miatt a parasztság gabonaneműt általában „csak saját  
használatára termel”, az iparúzó polgárság „mindössze egy szá-  
zalék”, „szinte nincs olyan városunk, amelynek lakossága ne fog-  
lalkoznék maga is földműveléssel”, „nagyobb manufaktúrák csak

<sup>30</sup> PAMLÉNYI Ervin: Egységes piac – egységes nemzet. *Magyar Nemzet*, 1960. július 24.

majd a század második felében jelennek meg”.<sup>31</sup> Azután említi a bécsi udvar „gyarmatosító” politikáját, amelynek árnyalása – erről is szó van a cikkben – a korabeli egyetemi tankönyvsorozat vonatkozó kötetében már megkezdődött, s azóta folytatódott. A lényeg az, hogy csak a 19. század első felében alakult ki a nemzetté válást lehetővé tevő egységes hazai piac minimuma. A cikk befejezésül „1848 minden akadályt elsöprő forradalmának” tüzet említi, amely inkább a Jókai Mór megalkotta mítoszra hajaz, mint az áprilisi törvényekhez vezető pozsonyi rendi gyűlés valóságára, de az alapigazságot, hogy modern nemzet nincs kapitalista piac nélkül, természetesen nem homályosítja el.

Újabb hét elteltével a *Nemzet* olvasói a nemzeti jellemről szóló bűvészmutatványt tanulmányozhatták. Mivel a cikksorozat a sztálini nemzetdefinícióra komponáltatott, ezért annak a leg-problematisabb eleméről is cikknek kellett születnie. Tézise szerint a 19. század első felében megszületett irodalmi, képzőművészeti és tudományos alkotásokban, a létrejövő intézményekben „kialakul a nemzeti kultúra jellegzetes sajátosságainak a közösségében megnyilvánuló lelki alkat közössége is”. Történetírásunknak azonban az e téren meglévő „nagy adósságai” azért adnak okot aggodalomra, „mert a polgári történettudomány és irodalom nagy erőfeszítéseket tett” a nemzeti jellem megállapítására.<sup>32</sup> Nem mondja meg konkrétan, hogy a Szekfű Gyula szerkesztette, 1939 őszén megjelent *Mi a magyar?* című kötettel polemizál. Elismeri: a „német és nyilas” törekvésekkel való szembefeszülésében volt értéke, módszere azonban – „mint erre a kommunista *Új Hang* is utalt – gyenge volt és erőtlen”. Közben a vállalkozást a negyvenes évek elejére teszi, hibáját pedig abban jelöli meg, hogy „nem sikerült egységes képet kialakítani a magyar nemzeti jellemről”. Tehát nem azt szögezi le, hogy a nemzeti jellem fogas kérdésére a tudománynak máig nincs egzakt válasza. A gyengeséget kizárólag a polgári tudósok nyakába varrja. Nekik „nem sikerült egységes képet kialakítani” az egyébként a napnál is világosabban létező magyar nemzeti jellemről.

<sup>31</sup> Uo.

<sup>32</sup> PAMLÉNYI ERVIN: Nemzeti kultúra, nemzeti jellem. *Magyar Nemzet*, 1960. július 31.

Hiszen ha a marxizmus szerint létezik „közös lelki alkat”, akkor kétségtelenül van „nemzeti jellem” is. A baj abból eredt, hogy bár a hruscsovi Szovjetunió árnyékában nem volt tanácsos a volt diktátor dicsőségét zengeni, a marxizmus korabeli pápái sem tudtak okosabbat mondani Sztálin közös lelki alkatos nemzetdefiníciójánál. A „marxista” felfogás azzal vélte minőségi módon meghaladni a nacionalista nemzetfelfogás közös lelki komponensét, hogy annak korfüggő tartalmát hangsúlyozta. A korfüggőség valóban nagyon fontos felismerés, de annyira mégsem nagy, hogy a kérdés megoldatlanságát megoldottá varázsolja. A közös lelki alkat meghatározás bizonyosan problémás. Lenin nemzettel kapcsolatos, ismert két kultúrameghatározása természetesen fontos, de messze nem elégséges distinkció az egységes nemzeti kultúrafelfogással szemben.

És ha már – bár kimondatlanul – a történész publicista Szekfű Gyulát idézte meg, akkor vegyük a cáfoló történeti materiát is innen. Annál is inkább megtehetjük, mert ha az 1939-es *Mi a magyar?* kötet került szóba, akkor – Szekfű ismert szellemi kereszttapasága okán – Németh Lászlót is, közelebbről az ő először szintén 1939-ben napvilágot látott, elhíresült *Kisebbségben* című munkáját, valamint a végletes fordulatokban gazdag Szekfű-könyvét is meg kell idéznünk. Alapjában – mindezt egybefogva – azt kell kérdeznünk, vajon az ők egymás iránti feneketlen gyűlölködése lenne a magyar közös lelki alkat egyik eleme, attribútuma? Aligha.

Németh László szerint „aki Szekfűt meg akarja ismerni, a legokosabb”, ha az ő 1913-ban megjelent Rákóczi-könyvével kezdi. Tehát azzal a könyvvel, amelyet a „császári” történész harmincesztendőskorában bocsátott útjára. Németh pedig a pamfletjét onnan huszonhét esztendővel később, 1940-ben, akkor publikálta, amikor az olvasó már nem csupán hatalmas, hanem ugyancsak többszólamú szekfűi életműben tájékozódhatott. Hiszen 1934-re meglett az 1920-ban óriási sikert aratott *Három nemzedék* lényegében ellenkönyvvel bővült újabb kiadása. Erre azonban rá sem hederítve a felütésben Németh László azt a *Száműzött Rákóczit* mantrázza, amely ellen akkoron olyan erejű országos hecckampány zajlott, amelyet a császári történésznek csűfolt,



szóval a magyarság kebeléből kiebrudalt historikus soha nem hevert ki. Hiszen még ha feledni akarta volna is, az 1940-es németi munka figyelmeztette: semmi sem változott itt a magyar glóbuszon. Rengeteg sikere látszatsiker, valójában egy otthonos zugot sem lelhet abban magának. Ezért 1943-ban azt tervezte – tervét ellenben a német hatóságok keresztülhúzták –, hogy hitvesével, a wienerkával elmegy ebből a honból.

Tárgyilagosak vagyunk, ezért mindezzel együtt is azt kell mondanunk, Németh László eljárása messze nem volt alaptalan. Mert Szekfű Gyula alaposan megágyazott a Szilasbalhásról rárontónak. Úgy tör pálcát – többek között – a bujdosó fejedelem emigrációja felett (szintén), hogy közben nagyon érthető áthallással ugyanezt teszi a *turini botanizálóval* szemben is. Égbe kiáltóan nagyot vétkezett. Mert Németh László állítása szerint „az egész újabb magyar történet: emigrációtörténet – külső és belső emigrációk láncolata”.<sup>33</sup>

Láthatóan nehéz ennél nagyobb szellemi ellenfeszülést produkálni. Míg Szekfű Gyula nagysága jelentős mértékben a még ma is oly eleven romantikus nemzetszemlélet okadatolt bírálatában van, addig őt másik szellemi nagyságunk valótlannul nem csupán a *császári* történészséggel sértegette. Vallási meggyőződése talaján is erkölcstelennek találta. Pedig legalább római katolikus hitükben lehettek volna egyek. Ám míg „kikopott köntöse alatt” a száműzött rodostói „ott tudja Isten ingét”, Németh László szerint „Szekfű Rákóczit csak afféle erejéből kifogyott, koravén udvaroncnak tartja, aki divatos ájtatoskodásokkal igazolta mérhetetlen és szemérmetlen szomját egy Habsburg-trón után”.<sup>34</sup> Szekfű Gyula nem volt hamis realista. „Csupán” arról van szó, hogy realizmusa – erős meggyőződése okán helyenként, mint itt is – cserben hagyja.

Egészében pedig rezignáltan azt állítjuk: a honfitársak közötti ily szélsőséges összefeszülések ugyan nagyon is számba veendő *tényei* a múlt valóságának, ám – ismételjük – aligha alkotórészei

<sup>33</sup> NÉMETH László: *Sorskérdések*. I. m. 517.

<sup>34</sup> Uo. 518.

a tudományos ésszel minden eddigi erőfeszítés ellenére megfoghatatlan közös lelki alkatnak.

A sorozatot a *szocialista nemzetről* szóló írás zárta az új kenyér 1960. évi ünnepe előtti vasárnapon. Bár a sorozatnak nem csupán konkrét ideológiai haszna, de egyes elemeiben – bemutatuk – maradandó értékei is vannak, a koronának szánt befejezés csak a leggyengébb lehetett. Kimondottan semmitmondó. Nem lehetett nem semmitmondó. Hiszen 1960-ban a magyar vagy magyarországi szocialista nemzetről képtelenség volt bármi valósat elmondani. Minthogy olyasmi akkor még egyáltalán nem létezett. Nem fejeződött be még a mezőgazdaság szocialista átszervezése, Magyarország még nem nyerte vissza az ENSZ-ben a felfüggesztett mandátumát. Tart még a kemény megtorlás, az egyetemi felvételeknél keményen működik a származási kategorizálás. Kádár János 1958-ban Romániában, Münnich Ferenc ugyanaz évben Csehszlovákiában tett látogatása, a párt első titkárának Marosvásárhelyen mondott szörnyű beszéde is minden volt, csak nem a nemzeti egység erősítése. Egyszóval még abban az értelemben, hogy a nemzet jelentős mértékben elképzelt közösség, még abban az értelemben sem lehetett érdemben valamit mondani. Nem beszélve arról, hogy az efféle gondolkodás merőben idegen volt a korabeli politikai marxizmustól.

A cikkekre konkrétan rátérve az első két bekezdés az egész sorozat sok fontos elemét fogja össze, majd teljesen valótlannul azt vizionálja, hogy „a fejlődés további menete” az lett, hogy „a forradalmasodó ipari munkásság és parasztság” „megdöntötte a nemzet vezető osztályának, a kizsákmányoló burzsoáziának hatalmát”. Erre a totális valótlanságra, légvárra illesztette a hasonló valótlanságot: „ezzel, felszámolva a *polgári nemzeteket* szétszaggató alapvető ellentmondásokat, a nemzetet valamennyi dolgozó igazi közösségévé alakította át.”<sup>35</sup> A történész publicista természetesen biztosan feszengett, amikor ezeket a sorokat egymás alá róttta, ezért csempészte bele fogalmazványába a kiemelt *polgári nemzetek* kitételt. Ami a maga teljes történetiségét idézte

<sup>35</sup> PAMLENYI Ervin: A szocialista nemzet. *Magyar Nemzet*, 1960. augusztus 17. – Kiemelés a szerzőtől.

meg annak, hogy a polgári nemzet sem lehet jelentős mértékben elképzelt közösségnél több. Majd érezve, hogy az idősikkel és a nemzetközivel való zsonglórkodése is kevés, az akkoron igen nagy tekintélyű Molnár Eriknek a *Nemzetben* nemrégiben megjelent írásába kapaszkodik.<sup>36</sup> Abba, amelyben a megidézett apró történeti adatokra – még csak tényekre sem – építkezve szintén jó nagy valótlanságokat állít. Mert bármilyen sajnálatos, a harmincas évek második felében a súlyos illegalitásban élő kommunisták fejébe Révai József a népfrentpolitika elvi követelményét is nehezen verte bele.

Ne folytassuk, mert csak sírni lehetne rajta. Elegendő, ha a mai kurzusos szövegekkel szemben, melyek szerint ebben a honban soha nem létezett a szocialista nemzet, megismételjük azt aényt, hogy a nemzet jelentős mértékben elképzelt közösség. A kádári Magyarország bő három évtizeden keresztül ugyancsak létezett valóságának pedig 1963-tól volt egy olyan sikeres periódusa, amikor a hatalom tudatosan élt a lehetőséggel, s szocialista nemzetet épített. Annak tehertételéről már dolgozatunk bevezetőjében írtunk. Sapiienti sat.

<sup>36</sup> MOLNÁR Erik: A szocialista nemzet. *Magyar Nemzet*, 1960. június 30.